

**ЕТНИЧКИ И ЕТНОКУЛТУРНИ
КОНТАКТИ
У ПАНОНСКО - КАРПАТСКОМ
ПРОСТОРУ**

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига 42

Уредник
Никола Пантелић

Рецензенти
Обрен Благојевић
Драгослав Антонијевић

Примљено на X Седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 24. децембра 1996. године на основу реферата
дописног члана Драгослава Антонијевића.

Публикација је резултат рада на пројекту
ЕТНОЛОГИЈА СРПСКОГ НАРОДА И СРБИЈЕ, који је
финансиран у целини од стране Министарства за науку и тех-
нологију Републике Србије

UDC 316.347(497+439)(082)

**ЕТНИЧКИ И ЕТНОКУЛТУРНИ
КОНТАКТИ У ПАНОНСКО -
КАРПАТСКОМ ПРОСТОРУ**

Етнографски институт САНУ
Београд 1997.

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

SPECIAL EDITIONS
Volume 42

ETHNIC AND ETHNO-CULTURAL CONTACTS IN THE
PANNONIAN-CARPATHIAN AREA

Секретар уредништва
Марија Ђокић

Технички уредник
Мирослав Нишкановић

Лектор и коректор
Слободанка Марковић

Превод резимеа
Милка Крстовић
Марина Цветковић

ISBN 86-7587-019-1

Тираж 600

Штампа
INTERPRINT - Beograd

S A D R Ź A J

Никола Пантелић: Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору (уводно излагање)...	7
Nikola Pantelić: Ethnic and Ethno-Cultural Contacts in the Pannonian-Carpathian Area (Introductory Lecture).....	13
Душан Дрљача: Српско/румунско коло у Карпатима и његово даље ширење.....	19
Dušan Drljača, Serbian-Rumanian Kolo Dance in the Carpathians and Its Further Spreading.....	27
Миљана Радовановић: Проблематика социјалне интеграције досељеника средином XX века.....	30
Miljana Radovanović, Social Integration Problems of the Immigrants in the Middle of the 20 th Century.....	34
Мила Босић: Основне одлике обичаја животног циклуса Срба у Војводини.....	35
Mila Bosić: The Main Characteristics of the Life Cycles Customs of the Serbs in Vojvodina.....	59
Десанка Николић: Динарски и панонски елементи у начину живота и култури досељеничког становништва Бачке.....	61
Desanka Nikolić, Dinaric and Panonian Elements in the Way of Life and Culture of The Immigrants of Bačka.....	69
Војан Џикић: Билингвизам, на примеру омладине у источној Бачкој.....	71
Бојан Жикић: Bilingvism in Eastern Bačka, on Youth.....	79
Младена Прелић: Српско-мађарски бракови у Будимпешти и околини.....	81
Mladena Prelić, Serbian-Hungarian Marriages in Budapest and Surrounding Area.....	89

Мирослава Лукић-Крстановић: Причања из живота и легенде Срба у Батањи.....	91
Miroslava Lukić-Krstanović, Tales About the Life of Serbs in Battonya.....	101
Мирјана Павловић: Исто и различито: Срби у Батањи.....	103
Mirjana Pavlović, The Same and Different: The Serbs in Battonya.....	110
Мирослав Нишкановић: "Маџарска гробља" у предањима Подунавља и Посавине.....	111
Miroslav Niškanović, "Mađarska groblja (Hungarian Cemeteries)" in the Tradition of Podunavlje and Posavina...	116
Зорица Ивановић: О забрани брака са афиналним сродницима.....	117
Зорица Ивановић: About Marriage Prohibition With Afinal Relatives.....	134
Зорица Дивац: Припреме за брачни живот у селима североисточне Србије.....	135
Zorica Divac: <i>Preparings for Married Life in the North-Eastern Serbia</i>	142

Младена *ПРЕЛИЋ*
Етнографски институт САНУ, Београд

УДК 316.356.2(=861=945.1)(439)
УДК 314.7(=861)(439)

СРПСКО-МАЂАРСКИ БРАКОВИ У БУДИМПЕШТИ И ОКОЛИНИ

Овај рад је део ширег истраживања етничког идентитета савремене српске популације у Будимпешти и околини. Осим Будимпеште, обухваћена су и насеља Помаз, Калаз, Чобанац и Сентаandreја. Најпре ће бити речи о неким статистичким подацима о мешовитим браковима који указују на промене у току XX века - изразито отварање заједнице према другима и велики пораст броја мешовитих бракова, затим, о ставовима припадника српске заједнице према оваквим браковима, као и о томе какве последице има велики број мешовитих бракова по одржавање етничког идентитета, посебно како се осећају и опредељују деца из оваквих бракова. Подаци се заснивају на личним теренским истраживањима и на евиденцији Православне цркве (шематизми, матице венчаних, домовни протоколи).

Кључне речи: Националне мањине; Срби у Мађарској; етнички идентитет; мешовити бракови; асимилација.

Српска заједница у Мађарској данас је једна од тринаест признатих етничких и националних мањина. Стара је свакако више од три стотине година, а печат јој је дала Велика сеоба 1690. године. Српска заједница није никад на територији данашње Мађарске била многобројна, а од краја XIX века, карактерише је изразита малобројност, као последица асимилације, пада наталитета и повратне сеобе. Данас је број њених припадника изразито мали - према попису становника од 1990 - броји око 3000, а по процени Српског демократског савеза / Српске земаљске самоуправе која је и званично прихваћена око 5000¹. Српског живља данас има у пограничној зони и у Будимпешти и околини. У пет насеља обухваћених овим истраживањем (Будимпешта, Сентаandreја, Помаз, Калаз, Чоба-

¹ Корекције бројева добијених пописом су вршене и у случају других мањина, а оне су потребне због специфичне методологије пописивања становништва у Мађарској.

нац) процењује се да их има око 1500, од тога у Будимпешти око 1000.

Иако малобројна, српска заједница у Мађарској, међутим, још увек настоји да очува свој посебни етнички идентитет. Традиционално одређење припадности српској заједници подразумевало је православност, владање српским језиком као матерњим, српско име, и етничку ендогамију, односно порекло из етнички ендогамног брака. Током XX века, међутим, уследиле су неке промене - које су као што ћемо видети - утицале да почне да се мења и оваква концепција припадности заједници. Једна од упадљивих промена је и отварање у погледу избора брачног партнера, тако да се чак може рећи да су мешовити бракови и порекло из таквих бракова данас постали карактеристични случајеви. Неки квантитативни подаци говоре речито о овоме:

Према евиденцији Карловачке митрополије, у Помазу је, на пример, 1905. године било 776 Срба, 170 српских домова, и 211 брачних парова од чега 206 етнички ендогамних, а 5 мешовитих (М. Косовац, 1910: 1112-1113)². Дакле, број мешовитих бракова почетком века није прелазео ни 2%³. Године 1974, међутим, према Домовном протоколу, било је у истом месту 212 српских становника у 99 домова. Брачних парова било је 68, од којих је 25 било мешовито, што је већ износило 36,7%. Године 1996, од 74 домаћинства која сам евидентирала у Помазу, у којима живи 59 брачних парова, 27 је мешовитих, што представља преко 45% . Дакле евидентно је, с једне стране, опадање броја становника, а са друге процентуално повећавање броја мешовитих бракова. Иначе, на основу сеоске црквене матице венчаних, види се да је први мешовити брак у овом насељу у православној цркви склопљен 1879. године, а до краја XIX века још 6. У току XX века, у сеоској православ-

² У то време, на територији данашње Мађарске број Срба је износио преко 26 000. Најзначајнији узрок депопулације ове групе у току XX века био је тај што је после I светског рата велики број Срба искористио могућност оптирања за новостворену Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. После пресељавања становништва извршеног почетком двадесетих година, на територији Мађарске остало је тек нешто више од 7 000 Срба и њихов број се од тада полако још више смањује (цф. М.Прелић, 1995: 45-53).

³ У истом извору евидентирано је и 8 "дивљих" бракова. По мишљењу Д. Дрљаче, могуће је да је и у овим "дивљим" такође било и мешовитих (Д. Дрљача, 1990: 297). Ово се може само претпоставити, међутим чак и ако би се узели у обзир сви ови бракови као мешовити, проценат је у случају Помаза још увек само 6,1.

ној цркви склопљен је још 41 брак, од укупно 245, што представља 18,8%, али с тим да је процентуална заступљеност мешовитих бракова на прелазу векова била 7,1%, а шездесетих година XX века 43,6%, а данас је овај број још већи. На почетку века, матице рођених евидентирале су мање од 5% потомака из мешовитих бракова, а у периоду 1960-1965 чак 66,6%.

Сличне вредности добијају се и за насеља Калаз и Сентандреју.

У Чобанцу, у коме је 1905. било 296 душа, 70 српских домова, и 65 етнички ендегамних бракова, а мешовити ниједан (М. Косовац, 1910: 1112-1113), данас, 1996, има само 10 домова и 27 душа. Од 10 брачних парова 3 су српска, а 7 је мешовитих.

Будимпешта почетком века, према евиденцији православне цркве, од регистрованих 144 такође није имала ниједан мешовити брак (*ibid.*). Између два рата од 22 брака која сам евидентирала по сећању казивача 15 је било ендегамних, а 7 егзогамних, што већ износи 31,8%, а данас, од 62 евидентирана брака, 20 је хомогено, а 42 хетерогена, или (приближно) 33% према 67%.

Укупно посматрано, мешовити бракови се у највећем броју склапају са Мађарима (86,6% од укупног броја евидентираних мешовитих), а осим тога, у знатно мањем броју и са Словацима, Хрватима, Јеврејима, Немцима. Број бракова у којима је муж Србин, а жена припадник неке друге (најчешће већинске групе) нешто је већи у градској, а обрнут случај, жена - Српкиња, муж - изван српске заједнице, је нешто већи у приградским насељима. Разводи се дешавају с времена на време, нешто више у случајевима егзогамних бракова, али не изразито. Образовање, порекло, припадност градској, приградској или сеоској заједници у прошлости су играли улогу, али данас више нису од значаја као фактори избора супружника у оквиру сопствене заједнице или изван ње. Ако се посматрају социјални слојеви - прво је у мешовите бракове још током XVIII века почело да ступа племство, које се и прво асимиловало у мађарску средину, затим до краја XIX века средњи слојеви, па нижи урбани слојеви, а становници села и приградских насеља - земљорадници - у већој мери тек од II светског рата. У начелу, данас је сваки члан српске заједнице потенцијални кандидат за склапање мешовитог брака. Чак и српски свештеници, за које је још у годинама после II светског рата било скоро незамисливо да се ожене изван своје заједнице, да-

нас по правилу склапају мешовите бракове (мада су све свештеничке супруге прешле у православну веру).

Можемо се свакако запитати о узроцима склапања овако великог броја мешовитих бракова, а њих најпре треба тражити у изразитој малобројности српске заједнице. Најважнији узрок свакако је немогућност да се у оквиру заједнице нађе одговарајући партнер, а уз то и све потпунија интеграција у већинску заједницу⁴ као и, посебно за урбану и образовану популацију, ширење схватања да је избор брачног партнера - лични избор на који не треба да утичу породица и традиција⁵.

Што се тиче ставова о мешовитим браковима, предрасуде још увек свакако постоје, али са повећавањем броја склапања оваквих бракова - када је скоро свака породица доживела суочавање са таквом, раније готово незамисливом ситуацијом - карактерише их подељеност и флексибилни и толерантни ставови паралелно са негативним. Гледано генерацијски, код најстарије генерације преовлађује став затворености ("Не може под истом дуњом бити два оченаша" - распрострањена изрека у старијој генерацији), али са друге стране и схватања да је затвореност неодржива - које изражава став "Бољи је макар какав брак него небрак" и "Неће свет пропасти ако Србин само Српкињу не буде узимао". Средња генерација изражава углавном флексибилнији став, који се одражава и на њихов сопствени избор брачног партнера. Заправо, чак и они који имају сами позитиван став према ендогамним браковима - често нису успели да га реализују. Речима једног казивача, и самог у мешовитом браку - "Лепо је то рећи да треба да се жени Србин са Српкињом, и можда је то боље, али кад је требало да се ја женим, било је само неколико српских девојака за удају, и мени се ниједна није свиђала". Реализам одражава и став "Нас је овде тако мало, да ако могу да се пронађу двоје (Срба) да се допадају и одговарају једно другом, утолико боље, али то је све ређе могуће". Мада још увек има припадника

⁴ Као један пример, може да се наведе нестајање језичке баријере. Почетком века, по сећању данашњих најстаријих казивача, велики број припадника српске заједнице, нарочито женске особе и сеоско становништво владали су мађарским језиком само у минималној мери, док данас сви Срби у Мађарској потпуно владају њиме.

⁵ Малобројност једне етничке групе која живи у хетерогеном окружењу, као и схватање да је избор брачног партнера - лични избор, спадају у најзначајније факторе склапања мешовитих бракова, потврђене и у другим истраживањима (цф. Р.Петровић, 1985: 10-17).

данашње средње генерације који би се супротставили жељи своје деце да склопе мешовити брак, толеранција је знатно чешћа (око 2/3 испитаних родитеља се не би супротставили таквој жељи). Подељена је и млађа генерација, а и у том случају знатно преовлађују толерантни ставови над нетолерантним. Већина сматра да етничка ендогамија није важна, али потомци из оних малобројних породица које се још нису мешале са већинском заједницом ту чињеницу истичу са поносом и за њих ово остаје и даље важан симбол идентитета - они сматрају да се, за разлику од већине других Срба "нису пустили" (тј. препустили асимилацији). Они често сматрају да породице које су мешовите неосетно клизе у правцу асимилације, да се у таквим породицама језик занемарује, да су ставови према етничкој припадности све компромиснији - мења се начин мишљења и ставови. "Кад се са стране неко умеша, то већ није исто". Они често траже решење у браковима са Србима из Југославије. Целибат је још увек решење за неке особе које не могу да прихвате мешовити брак нити да нађу одговарајућег партнера у својој групи - чешћи је међу женама него међу мушкарцима (објашњење за то је можда да је понашање мушких особа независније у односу на породицу и традицију).

Питање које може да се постави је и: на који начин избор брачног партнера - припадника већинске групе и живот у мешовитој брачној заједници, а нарочито порекло из мешовите породице утичу на осећање и одржавање српског етничког идентитета? У овом раду прикупила сам податке за 55 савремених мешовитих бракова и породица - 35 приградских и сеоских и 20 градских.

Мешовите бракове и породице свакако карактерише мешање културних образаца. Међутим, у случају језика, једног од свакако најснажнијих и најзначајнијих етничких симбола, мађарски данас има превагу. Од 55 посматраних бракова, само у 3 је супруга - Мађарица научила српски, и у још неколико брачни партнер разуме, али не говори српски језик. Обред венчања се, међутим, у највећем броју случајева (преко 80%) обавља у православној цркви, мада брачни партнер, католик или протестант остаје у својој вери. У око 65% породица празнују се и православни и католички /протестантски празници, у око 15% искључиво православни, у исто толико искључиво католички, а неколико породица у Будимпешти (око 5%) се декларисало као атеисти. Слава - у великом броју се слави у

сопственом домаћинству или се одлази код родитеља (преко 80%) , такође се и деца у великом броју крштавају у православној цркви. Последњих година преовлађује тренд давања имена које се не може превести на мађарски (на пример Милорад, Владимир) или искључиво српске варијанте (на пример, Софија, а не Зсофиа). Српски родитељ се труди да бар повремено говори српски са дететом у више од половине од укупног броја посматраних случајева. Све то ипак не значи да ће се деца из мешовитих бракова у сваком случају осећати као Срби. Речима једног старијег казивача из Чобанца, "венчају се код нас, ту крсте децу, па се онда изгубе..." .

Социјализација деце се показује као сложен и комплексан процес, који зависи од низа фактора, од којих је породично порекло и васпитање само један, свакако важан, али можда не и најважнији. Релативан утицај породице показује случај из прве половине XX века: отац - Србин, пореклом из Алмаша, који је већ слабо говорио српски - оженио се 1912. у Будимпешти, где је био запослен у фабрици, Мађарицом која је прешла у православну веру. Од њихових шесторо деце која су се родила у Будимпешти од 1913 до 1925. године, коју је са српском заједницом повезивало порекло по оцу, православна вера и очигледно српско презиме - један син се осећа искључиво као Србин (штавише, он је постао српски свештеник), двоје се осећају као Срби, али као лојални мађарски грађани, двоје искључиво као Мађари, а једна кћерка не жели, односно не може да се изјасни о својој припадности. Они који се осећају као Срби сами су научили српски језик који се у породици већ није говорио.

У различитим случајевима као важни показују се врло различити фактори или сплетови околности, на пример, постојање групе вршњака - Срба, са којим млада особа формира своје "друштво", идентификација не са родитељем него са неком другом личношћу - на пример, истакнутим чланом српске заједнице, идентификација женске деце са мајком, а мушке са оцем, да ли је мајка Српкиња или је отац Србин, да ли је мајка запослена, с ким дете проводи време, и, што је заправо најважније, не порекло само по себи, него заинтересованост и мотивисаност родитеља - Србина да и деца стекну и одрже српски идентитет, и васпитавање деце у духу осећања солидарности и заједништва са српском групом, као и активност родитеља у друштвеном раду и њихов углед у српској заједници. Уз породицу, друга важна институција која социјализује дете је

школа, и социјализација у српску групу се показује као најуспешнија кад су ове две установе у садејству. Сви они који су прошли кроз српску школу по правилу се осећају као Срби, без обзира на ендогамно или егзогамно породично порекло.

Етнички идентитет и његово одржавање зависи и од ставова глобалног друштва, толеранције и могућности које оно пружа, а са друге стране - од снаге саме мањинске заједнице. Постојање српске заједнице је пресудни фактор одржавања идентитета - изван ње оно постаје бесмислено. Породица сама по себи је фактор социјализације, али социјализације за живот у заједници - ако ње нема - не постоји ни мотивација ни сврха за социјализацију нових чланова.

На основу до сада обављених теренских истраживања у овој малобројној заједници, број оних који се опредељују за потпуну интеграцију односно асимилацију у већинску заједницу износи око 30% (од броја рођених од оба или бар једног српског родитеља). Овако великом проценту, свакако, мада не искључиво, доприносе и мешовити бракови. Међутим, око две трећине родитеља Срба у мешовитим браковима жели да њихова деца остану Срби, а око половине њих још увек и успева у томе, и у урбаној средини и у приградским насељима. Међу родитељима постоје генерацијске разлике - старија генерација сматра питање идентитета своје деце изузетно битним - и, ако се деца не осећају као Срби - својим неуспехом. Млађи, међутим, већ почињу свесно да одустају - чак и када су у етнички ендогамним браковима. Речима казивача - "Кажу да нам прети опасност да нас кроз две три генерације неће више бити. Али ја видим да је крај већ ту - ми смо већ стигли дотле..." - стога нема ни сврхе insistирати на српском идентитету деце, или, "Потребан је велики труд (да се деца васпитају у српском духу), а већ смо надвладани, и тако нас је мало да то нема ни смисла..."

Такође се примећује и да слика унутар оних 60-ак % особа српског порекла који и даље желе да одржавају свој посебни идентитет, постаје шаролика, а то утиче и на постепено мењање критеријума за припадност заједници.

Данас је тешко утврдити чврсте објективне границе и симболе који неопозиво одређују припадника српске заједнице. Могуће су различите комбинације - од идеалног типа - данас сасвим ретког - који је и пореклом од оба српска родитеља, и крштен у православној цркви, говори српски, похађао је школу на матерњем језику и активно учествује у животу српске

заједнице, до особе која је мешовитог порекла, није крштена нити религиозна, или је крштена у католичкој цркви⁶, сасвим слабо влада српским језиком, али се ипак сама осећа као Србин. У последњих неколико година десила су се чак и прелажења из већинске заједнице у мањинску (евидентирала сам четири таква случаја етничких Мађара, који су, ступивши на разне начине у везу са српском заједницом, почели и сами да се осећају и изјашњавају као Срби, који су се прекрстили у православној цркви, научили језик, дали децу у српску школу...).

Због овога је занимљиво питање - шта данас значи припадати заједници за младу генерацију која је сама већином мешовитог порекла? У овом раду узета су у обзир мишљења 14 гимназијалаца Српске гимназије у Будимпешти - с обзиром да похађају српску школу и да су будући интелектуалци, претпоставља се да ће они једног дана представљати језгро српске заједнице.

Што се тиче ставова о потомцима из мешовитих бракова, иако се у старијој генерацији још увек понекад може чути да неко "није сасвим Србин", јер "у себи има и мађарске крви", за ове младе људе, у већини случајева, потомак из мешовитог брака јесте Србин, као и сваки други, ако се сам осећа Србином. Они и сами познају ову ситуацију двојног порекла "изнутра" - од 14 анкетираних, 12 су потомци из мешовитих бракова. Они су уопште склони редефинисању критеријума припадности заједници - од заједнице по пореклу, омеђене чврстим објективним границама (вера, језик, име...), ка арбитрарној и субјективној. За већину њих - Србин је онај који се тако осећа и изјашњава без обзира на објективне критеријуме, какви су на пример, порекло, религија или језик. Ово је интересантно због тога што схватање ових младих људи постаје блиско неким становиштима која се могу наћи у научним круговима у последњих двадесетак година, али врло ретко изван њих - свакодневна схватања идентитета уопште, а поготову етничког, обично карактерише есенцијализам. Да ли ће, међутим, ова флексибилност критеријума припадности заједници од стране самих њених чланова убудуће допринети даљем одржавању

⁶ На пример, од четрнаест средњошколаца који су похађали трећи и четврти разред Српске гимназије у Будимпешти 1995-96, и који се осећају као припадници српске мањине, троје је крштено у католичкој цркви.

или ће напротив још више утицати на ерозију ионако мало-бројне заједнице - може да покаже само време.

ИЗВОРИ:

Протоколи крштених православног храма св. Георгија у Помазу 1860-1996.

Протоколи венчаних православног храма св. Георгија у Помазу 1860-1996.

Протокол венчаних православног храма св. арх. Гаврила у Калазу 1896-1996.

Протокол венчаних православног храма св. арх. Гаврила у Чобанцу 1896-1996.

Домовни протокол православног српског парохијског звања у Помазу, за год. 1974.

ЛИТЕРАТУРА:

Дрљача, Душан

1990. *Национално мешовити бракови Срба у околини Будимпеште*, у: Сеобе Срба некад и сад, ур. В. Гречић, Матица Срба и иселјеника Србије, Београд, 295-310

Косовац, Мата

1910. *Српска православна Митрополија карловачка, по подацима од 1905. године*, Српска манастирска штампарија у Карловцима.

Петровић, Ружа

1985. *Етнички мешовити бракови у Југославији*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд.

Прелић, Младена

1995. *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, Издан, Будимпешта

Mladena PRELIĆ

SERBIAN-HUNGARIAN MARRIAGES IN BUDAPEST AND
SURROUNDING AREA

This work is a part of the wider exploring of ethnic identity of contemporary Serbian population in Budapest and surrounding area. Besides Budapest, there are also the settlements of Pomaz, Kalaz, Čobanac and Sentandreja. First of all, some statistical data about mixed marriages are mentioned, and they induce changes in the twentieth century - very strong opening of the community towards the others and the great expenditure of mixed marriages, the attitudes of the members of the Serbian community towards these marriages, and the consequences of these mixed marriages on maintaining ethnic identity, especially the feelings of children from these marriages. The sources of these data come basically from personal exploring in the very area and the evidence of the Orthodox Church (different documents concerning schemes, marriages and home).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, - Београд

316.347 (497+439)(082)

ЕТНИЧКИ и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору / [уредник Никола Пантелић], - Београд : Етнографски институт САНУ, 1997 (Београд : Интерпринт). - 142 стр. ; см 21. - (Посебна издања) / Српска академија наука и уметности, Етнографски институт ; књ. 42)

Тираж 600. - Белешке уз текст

Библиографија уз поједине радове. -
Summaries

ISBN 86-7587-019-1

1. Пантелић, Никола

39(497+439)(082)

а) Етнички односи - Панонско-карпатска област - Зборници

б) Етнологија - Панонско-карпатска област - Зборници

ID=52722444
